

Karolina Mazur

 <https://orcid.org/0000-0001-8551-9239>

UNIwersytet Papięski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Historyczny rozwój zasady domniemania niewinności

Domniemanie niewinności to naturalne i podstawowe prawo każdego człowieka. Stanowi gwarancję, która musi być ustanowiona w każdym systemie prawnym, ponieważ jest to prawo wynikające z samej godności osoby ludzkiej, która jest wartością przyrodzoną i niezbywalną¹. Jej nadrzędny charakter wynika z tego, że nie może być wywodzona pośrednio z innych zasad procesowych ani traktowana jako reguła procesowa podrzędna w stosunku do pozostałych zasad². Korzeni tej zasady należy poszukiwać w prawie rzymskim, zwłaszcza w *Digestach justyniańskich*³, w których podkreślono: „satius enim esse impunitum relinqui facinus nocentis quam innocentem damnari”⁴. Domniemanie niewinności zostało przewidziane zarówno w prawodawstwie polskim, jak i w kościelnym. W tym miejscu należy postawić pytania: Czym jest zasada domniemania niewinności? Jak przebiegał proces ewolucji domniemania niewinności? Przedmiotem opracowania będzie zdefiniowanie domniemania niewinności, analiza jego zakresu i funkcji, jakie pełni oraz przedstawienie historycznego rozwoju tej zasady w Europie i w Polsce.

1 J. Zajadło, *Godność jednostki w aktach międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” (1989) z. 2, s. 105.

2 J. Koredczuk, *Od winy do niewinności. Ewolucja zasady domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, w: M. Podkowski, *Zasady prawne w dziejach prawa publicznego i prywatnego*, Kolo-
nia-Wrocław 2015, s. 141.

3 *Digesta Iustiniani = Digesta Justyniańskie: tekst i przekład*, red. T. Palmirski, Poligrafia Salezjańska, Kraków 2017 [dalej: Dig.].

4 Dig. 48, 19, 5.

1. Czym jest domniemanie niewinności?

Domniemanie niewinności to dyrektywa nakazująca traktować oskarżonego jako niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem⁵. Nakłada na prowadzącego proces karny i określone w nim obowiązki, jak i zapewnia oskarżonemu pewne gwarancje⁶. Zasada domniemanie niewinności została uregulowana zarówno w prawie polskim (art. 42 ust. 3 Konstytucji RP⁷, art. 5 kodeksu postępowania karnego⁸), jak i w prawie kanonicznym⁹ (kan. 1321 § 1 KPK¹⁰).

Z tej zasady należy wywodzić nie tylko ustawowy nakaz zakładania niewinności oskarżonego, lecz także określone zakazy, w szczególności: domniemanie winy, przesądzania o winie oskarżonego przed wydaniem prawomocnego rozstrzygnięcia w sprawie, traktowania oskarżonego w trakcie procesu jakby był sprawcą przestępstwa i konstruowania faktycznego domniemanie winy¹¹. Jest to domniemanie prawne wzruszalne (*praesumptio iuris tantum*), które można obalić przez wykazanie

5 S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, LexisNexis, Warszawa 2009, s. 246.

6 J. Koredczuk, *Od winy do niewinności*, s. 141.

7 Art. 42 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 Nr 78 poz. 483 [dalej: K.]: „Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”.

8 Art. 5 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555 z późn. zm. [dalej: k.p.k.]: „Oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem”.

9 Podstawowym źródłem formalnym prawa w Kościele katolickim jest Kodeks prawa kanonicznego, promulgowany w dniu 25 stycznia 1983 roku przez papieża Jana Pawła II konstytucją *Sacrae disciplinae leges*. Kanoniczne postępowanie karne przebiega w 2 fazach: wstępnej, zwanej dochodzeniem wstępnym (kan. 1717–1719 KPK) oraz w samym procesie, przewidując 2 tryby: karno-administracyjny, w którym zmierza się do wymierzenia lub zadeklarowania kary kanonicznej na drodze pozasądowej oraz karno-sądowy (kan. 1720–1728 KPK). W nieuregulowanych kwestiach prawodawca kościelny odsyła do odpowiedniego stosowania przepisów o procesie w ogólności i o zwyczajnym procesie spornym, z zastosowaniem specjalnych przepisów dotyczących spraw dobra publicznego, chyba że sprzeciwia się temu natura rzeczy (kan. 1728 § 1 KPK).

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983), pars 2, s. 1–317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski*, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK].

10 Kan. 1321 § 1 KPK: „Każdego należy uznawać za niewinnego, dopóki coś przeciwnego nie zostanie udowodnione”.

11 P. Kruszyński, *Zasada domniemanie niewinności w polskim procesie karnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1983, s. 21.

winy oskarżonego i stwierdzenie jej prawomocnym orzeczeniem skazującym¹². Należy przyjąć, że oskarżony nie musi niczego udowodniać, bo niejako „z góry” (*ex lege*) zakładana jest jego niewinność w procesie karnym. Gdy dochodzi do obalenia przedmiotowego domniemania, można wysunąć przeciwne twierdzenie, czyli przypisać oskarżonemu popełnienie czynu zabronionego i wymierzyć mu odpowiednią karę.

Domniemanie niewinności nie może być wywodzone pośrednio z innych zasad, które obowiązują w procesie karnym. Jest na tyle istotne, że wpływa na kształtowanie całego modelu postępowania karnego, którego zadaniem jest wykrycie sprawcy czynu zabronionego i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej. Wspomniana zasada procesowa nie jest nastawiona przeciwko podejrzanemu ani oskarżonemu, lecz dotyczy każdego człowieka, przeciwko któremu toczy się proces karny, mając na celu wyjaśnienie okoliczności faktycznych i prawnych sprawy¹³. Domniemanie niewinności jest jednym z podstawowych praw człowieka¹⁴. Ma za zadanie chronić godność ludzką, która jest wartością przypisaną z samego faktu bycia człowiekiem¹⁵, na co zwracał uwagę Sobór Watykański II (*Gaudium et spes*, 12)¹⁶ oraz co stanowi Konstytucja RP (art. 30¹⁷). Uznanie oskarżonego za niewinnego do czasu wydania prawomocnego rozstrzygnięcia chroni go przed naruszeniem tej godności¹⁸, ogranicza działanie prowadzącego proces karny do dokonywania niezbędnych czynności procesowych, chroniąc oskarżonego przed dodatkowymi dolegliwościami, które wiążą się z prowadzeniem postępowania karnego, w szczególności przed stygmatyzowaniem go i osób mu najbliższych¹⁹. Mając to na uwadze należy

12 S. Waltoś, *Proces karny*, s. 249.

13 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 57.

14 J. Koredeczuk, *Od winy do niewinności*, s. 142.

15 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 54.

16 Concilio Oecumenico Vaticano II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes*, 07.12.1965, „Acta Apostolicae Sedis” 58 (1966), s. 1025–1115. Tekst w języku polskim w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Pallottinum, Poznań 2008, s. 824–981.

17 Art. 30 K.: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”.

18 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 71.

19 K. Mazur, *Prawo podejrzanego i oskarżonego do obrony w sprawach o wykorzystanie seksualne małoletniego lub osoby używającej rozumu w ograniczonym zakresie*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanoistów Polskich” 32 (2022) nr 35, s. 116.

przyjąć, że w czasie obowiązywania domniemania niewinności obowiązuje prawda tymczasowa, która upadnie po przyjęciu tezy przeciwnej. Gdy prawda tymczasowa nie zostanie obalona, to przekształca się w prawdę stałą, co z prawnego punktu widzenia oznacza wydanie przez sąd wyroku uniewinniającego.

Nie do przyjęcia jest sytuacja, w której prowadzący postępowanie karne, nie będąc w stanie uzyskać moralnej pewności o winie sprawcy lub jej braku, decyduje się wydać wyrok pośredni (uwolnienie od kary). Takie działanie pozostawia oskarżonego w stanie permanentnego podejrzenia, co w konsekwencji wyklucza zarówno domniemanie niewinności, jak i domniemanie winy²⁰. Z domniemaniem niewinności związane są zasady dotyczące postępowania dowodowego: *in dubio pro reo* (w razie wątpliwości należy rozstrzygać na korzyść oskarżonego) oraz *onus probandi*. Prawodawca polski respektuje obie zasady procesowe, jednakże prawodawca kościelny nie zna zasady *in dubio pro reo*, a obowiązek dowodzenia w procesie karnym spoczywa na tym, kto twierdzi²¹.

Zakres domniemania niewinności należy rozpatrywać w dwóch aspektach: procesowym i pozaprocesowym. W aspekcie procesowym konsekwencje przedmiotowego domniemania rozciągają się na wszystkie organy procesowe we wszystkich fazach procesu karnego. Dotyczą zarówno sądu świeckiego, jak i kościelnego, świeckich organów ścigania, rzecznika sprawiedliwości (sprawującego w Kościele funkcję publiczną podobną do roli prokuratora w prawodawstwie świeckim). Przechodząc do pozaprocesowego aspektu tej zasady, należy zwrócić uwagę, że adresem nakazu poszanowania domniemania niewinności jest ogół społeczeństwa, a w Kościele – wierni²². Uznanie oskarżonego za niewinnego do czasu wydania prawomocnego rozstrzygnięcia w sprawie spoczywa nie tylko na osobach fizycznych, ale także na świeckich i kościelnych osobach prawnych. Prawodawca obejmuje ochroną oskarżonego, gwarantując mu prawo do dobrego imienia i ochrony

²⁰ Prawodawca kościelny wydał *Vademecum* regulujący sposób procedowania w sprawach nadużyć seksualnych duchownych wobec małoletnich, wymieniając trzy sposoby zakończenia kanonicznego procesu karnego: uniewinnienie, skazanie oraz uwolnienie od kary, jeżeli nie jest możliwe uzyskanie moralnej pewności co do winy oskarżonego z uwagi na brak dowodów, ich niewystarczalność lub sprzeczność odnośnie do zaistnienia czynu, popełnienia go przez oskarżonego, lub uznania, że został on popełniony przez osobę niepoczytalną, zob. Dicastero per la Dottrina Della Fede, „*Vademecum*” *su alcuni punti di procedura nel trattamento dei casi di abuso sessuale di minori commessi da chierici*, n. 84, 05.06.2022, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/ddf/rc_ddf_doc_20220605_vademecum-casi-abuso-2.o_it.html (12.10.2023).

²¹ Kan. 1728 § 1 w zw. z kan. 1526 § 1 KPK.

²² Kan. 96 KPK.

dóbr osobistych, co wynika z art. 23 i 24 kodeksu cywilnego²³. Ponadto zarówno prawodawca świecki²⁴, jak i kościelny²⁵ chroni każdego przed posądzeniem go o popełnienie przestępstwa przez możliwość wniesienia oskarżenia przeciwko sprawcy zniesławienia²⁶. Ostatnim adresatem zasady domniemania niewinności jest prasa²⁷. Zabronione jest przesądzenie winy oskarżonego oraz wydawanie wyroków w reportażach, artykułach prasowych, felietonach, podczas dyskusji radiowych, telewizyjnych czy internetowych. Nie wolno wypowiadać w prasie opinii co do rozstrzygnięcia w postępowaniu sądowym przed wydaniem orzeczenia w pierwszej instancji²⁸. Nieprzestrzeganie tego przepisu może spowodować odpowiedzialność za naruszenie dóbr osobistych oskarżonego lub wniesienie oskarżenia o zniesławienie przeciwko dziennikarzowi. Ponadto prawodawca polski zabrania dziennikarzowi publikowania w prasie danych osobowych i wizerunku świadków, pokrzywdzonych i poszkodowanych, chyba że te osoby wyrażą na to zgodę²⁹. Jedynie właściwy prokurator lub sąd może zezwolić, ze względu na ważny interes społeczny, na ujawnienie danych osobowych i wizerunku osób, przeciwko którym toczy się postępowanie przygotowawcze lub sądowe³⁰.

Zasada domniemania niewinności pełni wiele funkcji: gwarancyjną (zapewnia się oskarżonemu, że w toku procesu karnego będzie uważany za niewinnego), ochronną (sąd nie może wydać rozstrzygnięcia, opierając się na materiale dowodowym niepełnym lub budzącym wątpliwość i obowiązany jest traktować oskarżonego jako niewinnego do czasu prawomocnego zakończenia sprawy), kompensacyjną (urealnia zasadę kontradyktoryjności i równouprawnienia stron, przyznając oskarżonemu takie same prawa i obowiązki w zakresie postępowania

23 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93 z późn. zm.

24 Art. 212 § 1 i 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553 z późn. zm.: „§ 1. Kto pomawia inną osobę, grupę osób, instytucję, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć ją w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. § 2. Jeżeli sprawca dopuszcza się czynu określonego w § 1 za pomocą środków masowego komunikowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku”.

25 Kan. 1390 § 2 i 3 KPK.

26 K. Mazur, *Prawo podejrzanego i oskarżonego do obrony*, s. 116.

27 Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe, Dz. U. Nr 5 poz. 24 z późn. zm. [dalej: u.p.p.].

28 Art. 13 ust. 1 u.p.p.

29 Art. 13 ust. 2 u.p.p.

30 Art. 13 ust. 3 u.p.p.

dowodowego jak prokuratorowi i rzecznikowi sprawiedliwości) oraz aktywizującą (mobilizowanie prowadzącego postępowanie karne do podejmowania czynności procesowych, które uniemożliwią skazanie osoby niewinnej na podstawie wątpliwych dowodów)³¹. Respektowanie domniemania niewinności przy uwzględnieniu wszystkich jej funkcji może zminimalizować możliwość wystąpienia pomyłek sądowych i uchronąć przed niesłusznym procesem, a w ostateczności skazaniem osoby niewinnej.

2. Domniemanie niewinności w prawie rzymskim

Początki zasady domniemania niewinności sięgają prawa rzymskiego, gdzie znana była jako *praesumptio boni viri*³². Zasada ta opierała się na założeniu uczciwości każdego obywatela, chyba że zostanie dowiedziona jego nieuczciwość³³. Z chwilą wszczęcia procesu karnego przekształcała się w zasadę domniemania niewinności, mającą zastosowanie w określonej sprawie i wobec konkretnej osoby³⁴. Powinnością oskarżyciela w okresie antycznym było przełamanie tego *praesumptio* poprzez udowodnienie winy oskarżonego. W historii procesu rzymskiego szczególnie wybijają się dwa okresy: klasyczny i poklasyczny³⁵.

Rzymski proces klasyczny był prowadzony przez pretorów, którzy przewodniczyli zgromadzeniu ludowemu, następnie w trybunale karnym, początkowo nadzwyczajnym (*quaestiones extraordinariae*), a później zwyczajnym (*quaestiones perpetuae*)³⁶. Proces rozpoczynał się z chwilą złożenia skargi karnej (*accusatio*) do sądu. Ciężar dowodu (*onus probandi*) spoczywał na stronie, która występowała

³¹ Szerzej zob. P. Kruszyński, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 31–33.

³² W. Richardson, *The Presumption of Innocence in Canonical Trials of Clerics Accused of Child Sexual Abuse. An Historical Analysis of the Current Law*, Peeters, Leuven 2011, s. 17. Zob. także A. Chmiel, *Zasada crimen extinguitur mortalitate a samobójstwo oskarżonego w rzymskim procesie karnym*, w: *Justynian i prawo rzymskie. Refleksje w 1450. rocznicę śmierci cesarza*, red. K. Szczygielski, Prymat, Białystok 2015, s. 108.

³³ J. Koredczuk, *Od winy do niewinności*, s. 142.

³⁴ J. Koredczuk, *Od winy do niewinności*, s. 142.

³⁵ S. Waltoś, *Proces karny*, s. 82.

³⁶ W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001, s. 177.

z twierdzeniem³⁷, dlatego też oskarżyciel (*accusator*) był stroną aktywną, która inicjowała czynności procesowe mające na celu poprzez oskarżenie (wykazać winę sprawcy). Oskarżony (*reus*) zaś mógł podjąć obronę, odnosząc się do stawianych mu zarzutów i dążąc do ich podważenia lub miał możliwość przyjąć bierną postawę. Sędzia w systemie antycznym nie podlegał szczegółowym zasadom dowodowym, co dawało mu największą swobodę w ocenie zgromadzonych dowodów³⁸. Dzięki czemu podejmował decyzje, kierując się stanem swojej wiedzy i własnym przekonaniem³⁹. Mimo że stronom przyznano wyłączną inicjatywę dowodową, to pretor miał uprawnienia stwarzające gwarancję realizacji zasady prawdy materialnej⁴⁰, której przejawem było odmowa dopuszczenia do złożenia zeznań powołanego przez stronę świadka⁴¹ czy możliwość przerywania przesłuchania prowadzonego przez stronę⁴². Celem rzymskiego procesu karnego było ustalenie, czy oskarżony popełnił zarzucany mu czyn, czy też nie⁴³, dlatego najbardziej pożądanym sposobem jego zachowania było przyznanie się do winy (*confessio*), skazując go bez przeprowadzania dalszego postępowania dowodowego⁴⁴. Prawodawca antyczny zawarł reguły interpretacyjne przesądzające o danej sprawie⁴⁵ bez konieczności przeprowadzania

37 Dig. 22, 3, 2. Zob. także M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne: Zarys wykładu*, LEX, Warszawa 2013, s. 74. W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, C.H. Beck, Warszawa 2005, s. 147–148.

38 E. Labandeira, *Las presunciones en Derecho Canonico*, Gráficas Iruña, Pamplona 1967, s. 24.

39 R. Decottignies, *Les présomptions en droit privé*, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris 1950, s. 29.

40 M. Tullius Cicero, M. Tulli Ciceronis Orationes: Divinatio in Q. Caecilium, ed. W. Peterson, Typographeo Clarendoniano, Oxford Classical Texts, Oxford University Press, Oxford 1917. Tekst w języku łacińskim dostępny na stronie: [https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0012%3Atext%3Dver. \(26.04.2023\)](https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0012%3Atext%3Dver. (26.04.2023) [dalej: Cic. Ver.]) [dalej: Cic. Ver.].

41 Cic. Ver. sectio 2, liber 1, section 151–153.

42 Cic. Ver. sectio 2, liber 5, section 163.

43 A. Wacke, *Audiatur et altera pars zum rechtlichen gehoer im roemischen zivil- und strafprozeß*, w: *Ars boni et aequi. Festsschrift fuer W. Waldstein zum 65. Geburtstag*, Hrsg. M. J. Schermaier, V. Zoltan, Franz Steiner Verlag Wiesbaden, Stuttgart 1993, s. 387.

44 W. Kunkel, *Prinzipien des römischen Strafverfahrens*, w: W. Kunkel, *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Böhlau, Weimar 1974, s. 23.

45 Jako przyznanie się do winy traktowano następujące sposoby zachowania oskarżonego: przyznanie się do popełnionego czynu zabronionego albo z powodu jawności tego czynu wskutek przyłapania na gorącym uczynku (*in flagranti* – tab. VIII, 14), samobójstwo (Dig. 48, 21, 3), ucieczka z aresztu, próba przekupienia oskarżyciela (Dig. 48, 21, 2), rezygnacja z podjęcia obrony (*defensionem reliquit*). Szerzej zob. W. Kunkel, *Prinzipien des römischen Strafverfahrens*, s. 19; A. Chmiel, *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 60 (2017) nr 3, s. 469.

dalszych dowodów⁴⁶. Dzięki nim mógł zakończyć proces⁴⁷, wymierzając sprawcy odpowiednią karę, która była z góry określona w ustawie⁴⁸. Oskarżony pozbawiony był prawa do wniesienia odwołania, ponieważ w rzymskim procesie karnym obowiązywał zakaz zaprzeczania dokonanej przez siebie czynności (zakaz *venire contra factum proprium*)⁴⁹. Niemniej jednak sędzia antyczny, prowadząc postępowanie sądowe, kierował się słusznością, własną świadomością i doświadczeniem oraz stosował zasady logicznego myślenia⁵⁰. W tym miejscu należy podkreślić, że klasycy używali czasownika *praesumere*, jako odpowiednika *credere* czy *opinari*, czyli wyrażali jedynie prywatną opinię, stąd też w okresie klasycznym stosowano jedynie domniemania sędziowskie (*praesumptio hominis*)⁵¹ i próżno było szukać domniemań prawnych⁵², jednak można już dostrzec kształtowanie się *praesumptio boni viri*.

Po dwóch stuleciach dobrobytu cesarstwo rzymskie zaczęło przeżywać kryzys, wchodząc w okres poklasyczny. W tym czasie rzymski proces karny uległ znacznej zmianie, gdyż *quaestiones perpetuae* zaczęły stopniowo zanikać⁵³, a wyłączność w sądzeniu zyskiwali urzędnicy państwowi (*praefectus praetorio* i *praefectus urbi*), a w prowincjach namiestnicy cesarza⁵⁴. Utworzono nowy tryb postępowania – kognicyjny (*cognitio extra ordinem*)⁵⁵, w którym nie obowiązywała jawność ani skargowość⁵⁶. Ten rozwój doprowadził do skrytyzowania się inkwizycyjnej formy postępowania karnego⁵⁷, gdzie sędzia-urzędnik mógł wszcząć i przeprowadzić proces, a strony zostały odsunięte na „boczny tor”⁵⁸. Inkwizycyjna forma

46 W. Rein, *Das Criminalrecht Der Römer Von Romulus Bis Auf Justinianus*, Wentworth Press, Lancaster 2018, s. 460.

47 A. Chmiel, *Przyznanie się oskarżonego do winy*, s. 465.

48 A. Chmiel, *Przyznanie się oskarżonego do winy*, s. 472.

49 W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003, s. 31.

50 T. Pawluk, *Ocena sędziowska środków dowodowych w procesie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 12 (1969) nr 1–2, s. 148.

51 A. d’ Ors, *Derecho privado romano*, Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona 1968, s. 149.

52 C. Ferrini, *Le presunzioni in diritto romano*, „Rivista italiana per le scienze giuridiche”, 14 (1892) f. 1, s. 258–261.

53 W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, s. 177.

54 S. Waltoś, *Proces karny*, s. 83.

55 W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, s. 177.

56 S. Waltoś, *Proces karny*, s. 83.

57 W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, s. 177.

58 S. Waltoś, *Proces karny*, s. 83.

procesu ułatwiła stosowanie *praesumptio doli*⁵⁹. Zmiany w procesie rzymskim także spowodowały zmniejszenie się swobody sędziowskiej. Sędzia antyczny otrzymuje *auctoritas* od cesarza, co oznaczało, że jego decyzje zaczynają podlegać autorytetowi władcy⁶⁰. Wszystko, co cesarz dekretował listem podpisanym własnoręcznie, miało moc prawa⁶¹. To, co w czasach klasycznych było autorytatywną opinią, w okresie poklasycznym zyskało moc prawną, gdyż było poparte *auctotitas principis*⁶². W okresie poklasycznym nastąpiła zmiana w podejściu do przyznania się oskarżonego do winy⁶³, ponieważ przestał być traktowany jako dowód służący do wykrycia przestępstwa, szczególnie gdy nie było innych dowodów, którymi mógłby się kierować sędzia – urzędnik rozpoznający daną sprawę⁶⁴. W rzymskim procesie karnym przestała także obowiązywać zasada *confessus pro iudicato est*⁶⁵. Odwołując się do *Codex-u*⁶⁶, stanowiącego część *Corpus Iuris Civilis*⁶⁷, *confessio* przestało być traktowane jako koronny dowód prowadzący do zakończenia procesu karnego⁶⁸, a jako zwyczajny, który należało zweryfikować, opierając się na innych dowodach (*probationes*)⁶⁹. Zmiana w sposobie traktowania oświadczenia oskarżonego o przyznaniu się do winy nastąpiła także, gdy w rzymskim procesie karnym zaczęto stosować tortury⁷⁰, które stały się powszechnym środkiem dowodowym⁷¹. W przypadku określonych kategorii przestępstw przyznanie się do winy stanowiło

59 S. Waltoś, *Proces karny*, s. 246.

60 E. Labandeira, *Las presunciones en Derecho Canonico*, s. 26.

61 Dig. 1, 4, 1, 1.

62 E. Labandeira, *Las presunciones en Derecho Canonico*, s. 27.

63 Dig. 48, 18, 1, 17.

64 Dig. 48, 18, 1, 27.

65 A. Chmiel, *Przyznanie się oskarżonego do winy*, s. 472.

66 Kodeks obejmował konstytucje cesarskie ułożone chronologicznie i zebrane w 12 księgach [dalej: C.].

67 Franciscus Accursius, *Corpus Iuris Civilis. Digestum vetus: mit der Glossa ordinaria von Accursius Florentinus*, Jacobus Rubeus, Venezia 1477.

68 C. 7, 65, 2.

69 Dig. 48, 3, 5.

70 Szerzej zob. K. Amielińczyk, *Quaestio per tormenta. O wartości dowodowej zeznań uzyskanych za pomocą tortur w rzymskim procesie karnym okresu pryncypatu*, w: *O prawie i jego dziejach. Księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, red. M. Mikołajczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok–Katowice 2010, s. 51–62.

71 A. Świętoń, *Humanitaryzm w rzymskim późnoantycznym ustawodawstwie cesarskim na przykładzie konstytucji zamieszczonych w CTh 9.3. „De custodia reorum”*, „Studia Prawnoustrojowe” 9 (2009), s. 44. Zob. także W. Kunkel, *Prinzipien des römischen Strafverfahrens*, s. 19.

podstawę do skazania oskarżonego i wymierzenia mu surowszej kary⁷², prowadząc do wzmocnienia *praesumptio doli*. Jeśli oskarżony nie wykazał swojej niewinności, skutkowało to wyrokiem skazującym, na jaki musiał w związku z tym zostać skazany.

W tym miejscu warto podkreślić, że prawo rzymskie było głównie prawem materialnym, ponieważ nie dokonywało rozróżnienia na prawo materialne i procesowe⁷³, zajmując się marginalnie ogólnymi problemami dotyczącymi dowodów⁷⁴. Przekształcenie wiążących reguł interpretacyjnych w domniemania zawdzięczamy cesarzowi Justynianowi I Wielkiemu, dzięki któremu został opracowany *Corpus Iuris Civilis*⁷⁵. Kompilatorzy justyniańscy dokonali zmiany terminu *praesumere*, wskazując, że to pojęcie stosuje się, aby wskazać, że coś jest ważne, co nie nosi absolutnie znaku ważności, ponieważ można udowodnić coś przeciwnego (*praesumptum esse debet, nisi contrarium appobetur*)⁷⁶. Dopiero w epoce justyniańskiej pojawiły się pierwsze reguły prawne dotyczące ciężaru dowodzenia, dzięki którym sformułowano domniemania prawne⁷⁷.

Pomimo tak ukształtowanego procesu karnego pojawiły się pierwsze postulaty na temat stworzenia humanitarnego procesu karnego, w tym respektowania domniemania niewinności. Cynceron sformułował przedmiotową zasadę⁷⁸, a rzymski jurysta Julius Paulus Prudentissimus⁷⁹ określił ogólną zasadę dowodową, zgodnie

72 W przypadku procesów chrześcijan poprzez fakt przyznania się do bycia chrześcijaninem był równoznaczny ze skazaniem. Podobnie postępowano wobec sprawców, którzy dopuścili się czynów wymierzonych przeciwko majestatowi państwa, dokonując dezercji z wojska czy świętokradztwa. A. Chmiel, *Przyznanie się oskarżonego do winy*, s. 472. Zobacz także C. 7, 18, 11 (Imp. Arcadius et Theodosius a. Hadriano praefecto praetorio) i C. 1, 3, 10 (Imperatores Arcadius, Honorius).

73 K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 123.

74 A. S. Sánchez-Gil, *La presunzione di validità dell'atto giuridico nel diritto canonico*, Giuffrè Editore, Milano 2006, s. 24.

75 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 63. Szerzej zob. W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, s. 65–67.

76 F. W. Hedemann, *Las presunciones en el derecho*, Revista de Derecho Privado, Madrid 1931, s. 26.

77 Dig. 22, 3, 1–31.

78 „Obowiązek sędziego nie polega na mechanicznym liczeniu zeznań świadków za i przeciw oskarżeniu [...] lecz na badaniu ich wiarygodności [...] i sędziowie muszą nawet przy największej liczbie świadków oskarżenia wydać wyrok uniewinniający, gdy nie mają prawdziwego przekonania o winie oskarżonego” (*Oratio pro M. Fonteio cap. 6*, w: M. Tulli, *Ciceronis scripta quae manserunt omnia*, W. Müller, Leipzig 1895, s. 22, za: A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 82).

79 J. B. Bury, *A History of the Roman Empire From Its Foundation to the Death of Marcus Aurelius (27 B.C. – 180 A.D.)*, John Murray, London 1893, s. 527.

z którą dowód leży w tym, kto twierdzi, a nie w tym, kto zaprzecza (*Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*)⁸⁰, zaś w edyktie Trajana została uregulowana zasada *favor rei*, która podkreślała, że „lepiej uniewinnić stu winnych, niż skazać jednego niewinnego”⁸¹. Można wysnuć wniosek, że domniemanie niewinności w czasach rzymskich nie było jedynie abstrakcją i miało odzwierciedlenie w myśli filozoficznej i prawnej, jednak ich poglądy na długo pozostawały postulatami niemającymi odzwierciedlenia w praktyce sądowej. Utrzymanie inkwizycyjnego modelu rzymskiego procesu karnego spowodowało zwiększenie znaczenia domniemania winy⁸², która została wchłonięta przez późniejsze ustawodawstwo świeckie i kanoniczne.

3. Domniemanie niewinności na tle historycznego rozwoju prawa karnego w Europie

We wczesnym średniowieczu nie rozróżniano postępowania w sprawach karnych i cywilnych⁸³, gdyż podział nastąpił dopiero w XIII wieku⁸⁴, dzięki funkcjonowaniu sądów kościelnych, które stanowiły wzór dla organizacji świeckiego wymiaru sprawiedliwości⁸⁵. Z upływem czasu normy prawa kanonicznego i rzymskiego stopniowo zostały wchłonięte przez świeckie prawo zwyczajowe⁸⁶, a niekiedy wchodziły w jego miejsce⁸⁷.

Charakterystyczną cechą średniowiecznego procesu było to, że wydanie wyroku nie było poprzedzone postępowaniem dowodowym służącym ustaleniu stanu faktycznego sprawy. Skupiano się jedynie na przyjęciu winy lub niewinności oskarżonego, opierając się na ścisłych regułach prawa zwyczajowego⁸⁸. Prawo średniowieczne nie знаło domniemania niewinności, jednak śladami tworzenia się tej zasady procesowej obowiązywał dowód w postaci przysięgi⁸⁹, który był stosowany

80 Dig. 22, 3,2.

81 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 82.

82 S. Waltoś, *Proces karny*, s. 246.

83 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 417.

84 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, LexisNexis, Warszawa 2006, s. 189.

85 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 417–418.

86 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 201.

87 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 26.

88 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 420; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 192.

89 H. Henkel, *Strafverfahrensrecht*, Stuttgart–Berlin–Köln–Meinz 1968, s. 24.

w procesach sądowych do XIX wieku⁹⁰. Oskarżonemu, który cieszył się dobrą opinią (*bona fama*), przysługiwało prawo do złożenia przysięgi oczyszczającej (*iuramentum purgatorium*), gdy prawo przyznawało mu bliższosc dowodu⁹¹. Był zmuszony do podjęcia obrony w procesie, gdyż bierna postawa skutkowała przyjęciem wersji strony przeciwnej, która po bezbłędnym wypowiedzeniu roty przysięgi była dla sądu wiarygodnym źródłem dowodowym⁹². W średniowiecznym procesie karnym nie dążono do ustalenia prawdy materialnej, ale do uwiarygodnienia zeznań poszczególnych osób, nie przebijając przy tym w środkach dowodowych przewidzianych przez ówczesne przepisy⁹³.

Reformy kościelne z przełomu XII i XIII wieku, których inicjatorem był papież Innocenty III, spowodowały ukonstytuowanie się w Europie inkwizycyjnego modelu procesu karnego⁹⁴. Uchwały IV Soboru Laterańskiego z 1215 roku wprowadziły publicznoprawną zasadę ścigania przestępstw *ex officio*, obowiązek prowadzenia śledztwa celem zgromadzenia dowodów, oparcie postępowania dowodowego na zeznaniach świadków, dążąc do wyeliminowania dowodu w postaci ordaliów (sądów bożych) oraz wprowadzenia zasady prawdy materialnej⁹⁵. Proces inkwizycyjny wywodził się z rzymskiej procedury *cognitio extra ordinem*, w której pretor nadzorował proces karny praktycznie od samego początku do końca⁹⁶. Przez kilka wieków ten rodzaj procesu stał się dominującą formą postępowania we wszystkich instancjach zarówno sądownictwa kościelnego, jak i świeckiego⁹⁷. Nowy model postępowania karnego spowodował wykluczenie domniemania niewinności na rzecz zasady jej przeciwnej⁹⁸. Jego głównym celem było udowodnienie winy oskarżonemu, jednak

90 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 421; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 192.

91 J. Matuszewski, *Bliższosc dowodu i ciężar dowodu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 52 (2000) z. 1–2, s. 214.

92 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 83.

93 Szerzej zob. A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 421–422. Zob. także K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 192–194.

94 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 425.

95 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 31.

96 I. Szpotakowski, *Proces inkwizycyjny w Europie, a procedura karna w cesarskich Chinach – rzeczywiste czy jedynie pozorne podobieństwo?*, w: I. Szpotakowski, *Rozważania nad procesem stanowienia prawa w Polsce i Chinach na przestrzeni wieków. Wybrane zagadnienia*, ArchaeGraph, Łódź–Kraków 2020, s. 138.

97 P. Kras, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitate: system inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 191.

98 S. Waltoś, *Proces karny*, s. 246.

w kanonicznej „wersji” tego postępowania dążono do zagwarantowania podsądnemu wielu uprawnień: prawa do obrony, możliwości wglądu do akt śledztwa, aby móc podnieść zarzuty i odnieść się do obciążających go dowodów⁹⁹. Założenia kanonicznej wersji procesu inkwizycyjnego nie znalazły uznania w prawodawstwie świeckim¹⁰⁰. Inkwizycyjny model procesu karnego obejmował dwa stadia. Pierwszy (inkwizycja generalna) miał na celu przeprowadzenie postępowania w sprawie (*in rem*) służące ustaleniu czynu przestępczego, wykryciu sprawcy i zebraniu poszlak wystarczających do wszczęcia śledztwa. Drugi obejmował śledztwo (inkwizycja specjalna), w trakcie którego prowadzono postępowanie *in personam*, które służyło udowodnieniu winy oskarżonego i wymierzenia mu kary przez sędziego-inkwizenta¹⁰¹ łączącego funkcję oskarżyciela, śledczego, wyrokującego i obrońcy¹⁰². Zasada kumulacji ról procesowych wykluczała możliwość zdobycia się sędziego na obiektywizm w stosunku do oskarżonego, a tym samym na domniemanie jego niewinności¹⁰³. Założeniem inkwizycyjnego procesu karnego było ustalenie okoliczności popełnienia czynu zabronionego (ustalenie prawdy materialnej), aby określić, czy sprawca jest winny i wymierzyć mu odpowiednią karę. Cel ten nie zawsze mógł być osiągnięty z powodu obowiązywania legalnej teorii dowodowej i możliwości stosowania tortur¹⁰⁴, które wykluczały tą zasadę procesową.

Sąd miał charakter urzędniczy, uzależniony był od władzy państwowej, która go w pełni kontrolowała. Brak było zasady niezawisłości sędziowskiej, udziału czynnika ludowego w wymiarze sprawiedliwości i czynnika społecznego w postaci jawności rozprawy¹⁰⁵. O wartości i znaczeniu dowodów w procesie inkwizycyjnym decydowała ustawa karna. Sędzia-inkwizent obowiązany był podporządkować się ustawowym regułom oceny dowodów i wymierzyć sprawcy karę, jeśli zebrał przeciwko niemu określoną wartość dowodów przewidzianą przez ustawę¹⁰⁶. W procesie inkwizycyjnym obowiązywała teoria dowodów formalnych, które w zależności

99 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 427.

100 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 427.

101 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 209–210; A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 429.

102 K. Krauza, *Reformy austriackiej procedury karnej w dobie Wiosny Ludów*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 16 (2013), s. 230. Zob. także A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 84.

103 J. Koredczuk, *Od winy do niewinności*, s. 143.

104 K. Krauza, *Reformy austriackiej procedury karnej*, s. 230.

105 S. Plaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 2: *Polska pod zaborami*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1998, s. 171.

106 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 431.

od rangi dzieliły się na pełne, półpełne i więcej lub mniej niż półpełne¹⁰⁷. Dysponowanie dowodami mniejszej wartości zezwalało na stosowanie tortur w celu uzyskania pełnego dowodu (przyznania się do winy), który stanowił podstawę do wydania wyroku skazującego¹⁰⁸. Jeśli nie zdołano zebrać wystarczającej ilości dowodów, a istniały uzasadnione podejrzenia o winie sprawcy, to ogłaszano uwolnienie od sądu (*absolutno ab instantia*)¹⁰⁹. Zebranie dowodów półpełnych dawało podstawę do wydania wyroku na karę z podejrzenia (*poena suspicionis*) – łagodniejszą od przewidzianej w ustawie za dany czyn zabroniony¹¹⁰. Najwyższą rangę wśród wszystkich środków dowodowych zajmowało przyznanie się oskarżonego do winy¹¹¹, zgodnie z zasadą *confessio est regina probationum*. Dążenie do uzyskania *confessio* oskarżonego miało ścisły związek z teologiczno-eschatologiczną funkcją represji karnej w czasach nowożytnych¹¹². Wyznanie winy uznawane było za akt religijny, który chronił oskarżonego przed wiecznym potępieniem i dążył do zbawienia jego duszy¹¹³. Ponadto, uzyskanie od oskarżonego *confessio* zwalniało inkwiredenta od pozyskania innych dowodów¹¹⁴. Obok *confessio*, najczęściej stosowanym środkiem dowodowym były zeznania świadków, których wartość dowodowa zależała od ich pozycji społecznej¹¹⁵ oraz tego, czy byli świadkami naoczными, czy ze słyszenia. Przeprowadzenie dowodu odbywało się tajnie i na osobności¹¹⁶, stąd też oskarżony i jego obrońca nie mogli brać udziału w tej czynności procesowej¹¹⁷.

Proces inkwizycyjny był nakierowany przeciwko oskarżonemu, którego pozbawiono wszelkich praw. W przypadku postawienia go w stan oskarżenia cały proces karny był skupiony wokół uzyskania od oskarżonego przyznania się do winy. Funkcjonowanie inkwizycyjnego modelu procesu karnego spowodowało, że od XIII do XVIII wieku obowiązywało domniemanie winy. Zasada domniemania niewinności pojawiała się podczas Wielkiej Rewolucji Francuskiej (1789–1799), stając się

107 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 210; A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 84.

108 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 211; A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 431.

109 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 211.

110 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 211.

111 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 211.

112 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 432.

113 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 432.

114 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 211.

115 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 211.

116 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 84.

117 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 434.

normą prawną¹¹⁸. Ideologiczny program zmian ustrojowych został zawarty w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, uchwalonej 26 sierpnia 1789 roku¹¹⁹. W treści deklaracji uwzględniono prawa polityczne (i ogólne zasady ustrojowe) oraz prawa osobiste (obywatelskie). Deklaracja sformułowała także konstytucyjne gwarancje wymiaru sprawiedliwości, takie jak: nietykalność osobista (art. VII), *lex retro non agit* (art. VIII), *nullum crimen sine lege* (art. VIII), domniemanie niewinności (art. IX), ustanawianie kary powinno być proporcjonalne do stopnia społecznej szkodliwości przestępstwa (art. IX)¹²⁰. Od tego momentu oskarżony stał się podmiotem postępowania karnego, a nie jak dotąd jego przedmiotem. Nie musiał już wykazywać swojej niewinności, gdyż to na organach procesowych spoczywał ciężar dowodu. Domniemanie niewinności stało się jedną z naczelných zasad francuskiego procesu karnego, a na początku XIX wieku została zaakceptowana przez wszystkie ustawodawstwa świeckie¹²¹.

4. Domniemanie niewinności od XIX wieku

Ruch kodyfikacyjny oświecenia objął przede wszystkim prawo karne. Na jego charakter wywarły wpływ hasła i postulaty myślicieli i filozofów tej epoki, którzy podejmowali walkę o humanitarną reformę ustawodawstwa kryminalnego, tworząc kierunek zwany szkołą humanitarną¹²². Humanitaryści uważali, że ustroj społeczny powinien odpowiadać na potrzeby jednostki i przynosić jej korzyści, dlatego stawiali na użyteczność kary z punktu widzenia interesów społeczeństwa i samego sprawcy. Za nieracjonalne i nieużyteczne uznawali kary o charakterze odstrasającym, takie jak kara śmierci i kary okaleczające¹²³. Debata na temat kierunku reformy nowego prawa karnego materialnego i procesowego rozgorzała za sprawą dzieł Voltaire'a¹²⁴

¹¹⁸ S. Waltoś, *Proces karny*, s. 246.

¹¹⁹ Tekst Deklaracji dostępny na stronie: <http://libr.sejm.gov.pl/teko1/txt/konst/francja-18.html> (14.08.2023).

¹²⁰ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 295–296; A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 146–147; A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 89–90.

¹²¹ S. Waltoś, *Proces karny*, s. 246.

¹²² K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, s. 290.

¹²³ A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 150.

¹²⁴ H. Walder, *Die Vernehmung des Beschuldigten Dargest. am Beispiel d. zürcher. u. dt. Strafprozessrechtes*, Kriminalistik, Hamburg 1965, s. 43.

i Cesarego Beccarii¹²⁵, którzy dążyli do wprowadzenia zasady *nulla poena sine lege*, ustanowienia formalnej definicji przestępstwa, w której należy respektować zasadę *nullum crimen sine lege*, wprowadzenia jawności i ustności procesu karnego, zniesienia tortur, zagwarantowania oskarżonemu prawa do obrony, wprowadzenia domniemanie niewinności oraz zasady *in dubio pro reo*.

W okresie oświecenia doszło do ostatecznego przewyższenia koncepcji prawno-karnych wyrastających z biblijno-teologicznych założeń i wyznaczenia kierunku zmian na następne dwa stulecia¹²⁶. W miejsce procesu inkwizycyjnego wprowadzono nowy typ postępowania karnego zawierającego elementy procesu mieszanego, w którym zaczęła obowiązywać zasada jawności, ustności, kontradyktoryjności i bezpośredniości. W zreformowanym procesie karnym sędzia kieruje się swobodną oceną dowodów, oskarżonemu zapewniono uprawnienia procesowe, w tym prawo do obrony czy odmowy składania zeznań. Wdrożono domniemanie niewinności¹²⁷, *in dubio pro reo* i zakaz *reformationis in peius*¹²⁸. Wprowadzenie zasady domniemanie niewinności do ustawodawstwa karnego w XIX wieku spowodowało przyznanie oskarżonemu pozycji podmiotu, a nie – jak miało to miejsce w modelu inkwizycyjnym – roli przedmiotu postępowania. Dotychczasowe reguły dowodowe uległy zmianie z korzyścią dla podsądnego, ponieważ zniesiono tortury, oskarżonemu przyznano prawo do konfrontacji ze świadkami i uczestniczenia w ich przesłuchaniu¹²⁹. Sędzia nie mógł wydać wyroku skazującego, jeśli winy podsądnego nie przesądzała określona w ustawie jakość środków dowodowych¹³⁰. Respektowanie praw każdej istoty ludzkiej sprawia, że proces karny będzie prowadzony w sposób rzetelny i sprawiedliwy, a jego ewentualne wydłużenie w czasie nie może być usprawiedliwieniem dla niehumanitarnego traktowania oskarżonych.

125 C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1959, s. 100 i n.

126 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 150.

127 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 396.

128 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 232.

129 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 434.

130 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 431.

5. Kształtowanie się zasady domniemania niewinności w Polsce

W okresie wczesnofeudalnej polski proces karny (XII–XIV w.) opierał się na zasadzie jawności, kontradyktoryjności, skargowości, w którym obowiązywała zasada domniemania winy¹³¹. Księga elbląska (XIII w.) szczegółowo opisywała przebieg procesu karnego i sposób przeprowadzenia ordaliów. W tym systemie ciężar dowodu spoczywał na oskarżonym, który musiał udowodnić swoją niewinność, błędnie wygłaszając treść przysięgi oczyszczającej lub poddając się ordaliom. Gdy oskarżony odmówił złożenia przysięgi, zwracano się o jej złożenie do oskarżyciela. Jeżeli to uczynił w sposób przewidziany prawem, prowadziło to do wydania wyroku skazującego¹³². Elementem uwypuklającym nieobowiązywanie zasady domniemania niewinności była instytucja bliższości dowodu, nakładająca na oskarżonego, przy równej pozycji społecznej stron procesu, pierwszeństwo w dowodzeniu¹³³. W procesie karnym feudalnym na ogół obowiązywała zasada domniemania winy, a przy najcięższych przestępstwach – zasada złego zamiaru¹³⁴.

Stopniowo zaczęły pojawiać się przesłanki inicjujące powstanie zasady domniemania niewinności. W okresie monarchii stanowej król Kazimierz Wielki zniósł ordalia w statutach piotrkowsko-wiślickich (XIV w.)¹³⁵ i wprowadził reguły prawne, czerpiąc z prawa kanonicznego, takie jak: nikomu nie można odmówić prawa do obrony, która jest prawem naturalnym, oraz obowiązek sędziego do bezstronności, uczciwości i sprawiedliwości¹³⁶. Gwarancje oskarżonego zostały rozszerzone przywilejem *neminem captivabimus nisi iure victim*, wydanym przez króla Władysława Jagiełłę w Jedlnej dnia 4 marca 1430 roku¹³⁷. Przywilej ten przypominał jedną

131 J. Koredczuk, *Od winy do niewinności*, s. 143.

132 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 97.

133 P. Kruszyński, S. Pawelec, *Zasada domniemania niewinności*, w: P. Hofmański, P. Wiliński, *Zasady procesu karnego*, cz. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 1570 (System Prawa Karnego Procesowego, 3).

134 J. Koredczuk, *Od winy do niewinności*, s. 143.

135 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 97.

136 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 95.

137 „Nareszcie przyrzekamy najuroczyściej, że żadnego obywatela osiadłego za popełnioną winę lub przestępstwo nie będziemy więzili, ani więzić i karać dozwolimy, aż gdy o nie sądowo i dowodnie przekonany, i nam albo staroście naszemu przez sędziego tej ziemi, w którym tenże obywatel zamieszkał, wydanym zostanie: wyjąwszy takiego, który by schwytyany był na kradzieży lub jakimś jawnym przestępstwie, jako to podpalaniu, rozmyślnym zabójstwie, porwaniu panien lub niewiast,

z konsekwencji zasady domniemania niewinności, jednak nie zniósł obowiązku podjęcia polemiki z oskarżeniem pod rygorem przyjęcia twierdzeń strony przeciwnej ani nie zniósł przysięgi oczyszczającej¹³⁸.

W okresie demokracji szlacheckiej (xv/xvi w.) i oligarchii magnackiej (xvii w.) sytuacja procesowa oskarżonego nie uległa zmianie aż do 17 maja 1791 roku, kiedy Sejm uchwalił ustawę o sądach sejmowych, wprowadziła gwarancje procesowe oskarżonego, takie jak: prawo do obrony (art. xiv), domniemanie niewinności, *nulla poena sine lege* (art. xxv) i regułę *in dubio pro reo* (art. xxvi)¹³⁹.

Domniemanie niewinności na krótko zagościło w polskim procesie karnym. W latach 1795–1918 na poszczególnych terenach zagarniętego państwa polskiego obowiązywały procedury karne państw zaborczych. Na terenie zaboru austriackiego stosowano model procesu inkwizycyjnego¹⁴⁰. Postępowanie karne było jawne i pisemne. Koronnym dowodem w sprawie było przyznanie się oskarżonego do winy. Obok wyroku skazującego i uniewinniającego istniała możliwość wydania wyroku zwalniającego z braku dowodów, a postępowanie mogło być wszczęte na nowo w każdej chwili. Zmiany w procesie karnym nastąpiły wraz z wprowadzeniem ustawy karnej zachodniogalicyskiej z 1796 roku, która zezwalała sędziemu w pewnym stopniu na swobodną ocenę dowodów (negatywna teoria dowodowa), dzięki czemu mógł rozstrzygać wątpliwości na korzyść oskarżonego. Ustawa przyjmowała także zakaz *reformationis in peius*¹⁴¹ oraz wprowadzała obostrzenia w zakresie oceny przyznania się oskarżonego do winy¹⁴². Regulacje te zostały utrzymane w ustawie karnej wydanej dla całej monarchii austriackiej, zwanej *Franciscanq* (1803 r.)¹⁴³. W zaborze pruskim obowiązywała pruska ordynacja procesowa z 1717 roku, która została włączona do Landrechtu pruskiego (1794 r.), przewidującego inkwizycyjne postępowanie karne. Kodyfikacja pruska, wbrew poglądom humanitarystów, wprowadzała kary za nieposłuszeństwo (chłosty, areszt), do których należały odmowa

łupieży i pustoszeniu własności również takich, którzy by za siebie nie chcieli należnej dać rękojmi stosownie do wielkości wykroczeń lub winy” (A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 97).

¹³⁸ A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 98.

¹³⁹ A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 98.

¹⁴⁰ *Wykład austriackiego procesu karnego*, cz. 1: *Zasady ogólne, pogląd historyczny, rzecz o podmiotach procesu karnego*, oprac. J. Rosenblatt, Drukarnia Związkowa, Kraków 1884, s. 182–186.

¹⁴¹ A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 156.

¹⁴² A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 99.

¹⁴³ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, s. 107–108.

składania wyjaśnień albo uporczywe nieprzyznanie się do winy¹⁴⁴. Przewidywała również regulację umożliwiającą tymczasowe uniewinnienie oskarżonego w przypadku braku dowodów, co wiązało się z oddaniem go pod dozór policji¹⁴⁵. W zaborze rosyjskim do 1876 roku obowiązywały zarówno ustawy austriackie z 1803 roku, jak i pruskie z 1805 roku. Do 1864 roku dozwolone było stosowanie wobec oskarżonego chłosty czy aresztu przed rozprawą¹⁴⁶. Obok wyroków skazujących i uniewinniających, wydawano orzeczenia uwalniające tymczasowo od sądu oraz orzekano kary „podzwyczajne”, gdy skazanie opierało się na poszlakach¹⁴⁷. Oskarżony mógł zaskarżyć wydany wyrok, a sąd odwoławczy był związany zakazem *reformationis in peius*. Od 1876 roku obowiązywał kodeks procedury karnej z 1864 roku, który zniósł obowiązywanie procedury pruskiej i austriackiej, przewidując, że w razie niebudzącego wątpliwości przyznania się oskarżonego do winy, sąd mógł zakończyć proces i wydać wyrok skazujący¹⁴⁸. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, do 1928 roku obowiązywały procedury karne państw zaborczych¹⁴⁹.

Początki domniemania niewinności w polskim procesie karnym wiążą się z kodeksem postępowania karnego z 1928 roku¹⁵⁰, w którym nie było regulacji wprost odnoszącej się do tej zasady i związanej z nią dyrektywą *in dubio pro reo*, jednak obie istniały w procesie karnym i były respektowane, wprowadzając instytucje chroniące oskarżonego przed presumpcją winy¹⁵¹. Powyższe zasady można

144 A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, s. 158.

145 S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, s. 160.

146 S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, s. 165.

147 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, s. 100.

148 S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, s. 168.

149 Na ziemiach byłego zaboru pruskiego obowiązywał pruski kodeks postępowania karnego z 1877 roku, w Królewskie Polskie rosyjska ustawa o postępowaniu karnym z 1864 roku, w Galicji ustawa o postępowaniu karnym z 1873 roku, a na Spiszu i Orawie – procedura karna węgierska z 1896 roku. Szerzej zob. W. Daszkiewicz, K. Paluszyńska-Daszkiewicz, *Proces karny i materialne prawo karne w Polsce w latach 1918-1939*, Wydawnictwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1965, s. 7-30.

150 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. *Kodeks postępowania karnego*, Dz.U. 1928 Nr 33 poz. 313 [dalej: k.p.k. z 1928 r.].

151 Art. 369 k.p.k. z 1928 roku nakazywał ustalenie czynu przypisanego oskarżonemu z taką stanowczością, by skazanie go na podstawie określonej treści było uzasadnione, gdyż wątpliwości, które nie pozwalały na tego rodzaju ustalenie czynu mu przypisanego, wyłączały skazanie oskarżonego lub uzasadniały łagodniejszą jego odpowiedzialność. Ponadto, skutki braku dowodu lub nieudanej próby jego przeprowadzenia nie powinny być przemawiać przeciwko domniemaniu niewinności oskarżonego, chyba że można było mu zarzucić nieuczciwość w tym zakresie (art. 332 § 2 i art. 493 § 1 k.p.k. z 1928 r.).

wywnioskować z art. 9 k.p.k. z 1928 roku¹⁵², zgodnie z którym nie można było przesądzać o winie oskarżonego przed udowodnieniem mu popełnienia przestępstwa w sposób przewidziany przez prawo. Domniemanie niewinności było postrzegane w ujęciu obiektywistycznym, czyli konieczne było zgromadzenie materiału dowodowego w sprawie, a nie wewnętrzne poświadczenie o winie bądź niewinności oskarżonego¹⁵³. W razie nieudowodnienia jego winy należało wydać wyrok uniewinniający lub umorzyć proces karny.

W kodeksie postępowania karnego z 1969 roku¹⁵⁴ po raz pierwszy ujęto zasadę domniemanie niewinności w sposób negatywny¹⁵⁵, której nie nadano rangi konstytucyjnej. Zabronione było przesądzanie o winie oskarżonego oraz nie można było poczytywać jego obrony jako próby uniknięcia odpowiedzialności karnej¹⁵⁶. Zasadę domniemanie niewinności mógł obalić nie tylko wyrok skazujący, ale również postanowienie prokuratora o warunkowym umorzeniu postępowania¹⁵⁷. Wzmocnieniem tej zasady jest dyrektywa *in dubio pro reo*¹⁵⁸.

Zasada domniemanie niewinności w ujęciu pozytywnym znalazła się w kodeksie postępowania karnego z 1997 roku¹⁵⁹, która została wzmocniona przez zasadę *in dubio pro reo*¹⁶⁰. Przed nowelizacją kodeksu postępowania karnego

152 Art. 9 k.p.k. z 1928 r.: „Wszystkie władze, powołane do udziału w dochodzeniu i ściganiu przestępstw, mają obowiązek uwzględniania zarówno okoliczności przemawiających za oskarżonym, jak i przeciw niemu”.

153 A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemanie niewinności w polskim procesie karnym*, s. 101; J. Kordeczuk, *Od winy do niewinności*, s. 146.

154 Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. *Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. 1969 Nr 13 poz. 96 [dalej: k.p.k. z 1969 r.].

155 Art. 3 § 2 k.p.k. z 1969 r.: „Oskarżonego nie uważa się za winnego, dopóki nie zostanie mu udowodniona wina w trybie przewidzianym w niniejszym kodeksie”.

156 M. Mazur, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1971, s. 12.

157 „Warunkowe umorzenie dotyczy popełnienia przestępstwa, którego okoliczności nie budzą wątpliwości, ale przestępstwa nie stwierdzonego jeszcze postępowaniem karnym (wyrokiem sądowym), a więc sytuacji, o której k.p.k. mówi w art. 3 § 2” (W. Wolter, *Nauka o przestępstwie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 259).

158 Art. 3 § 3 k.p.k. z 1969 r.: „Nie dających się usunąć wątpliwości nie wolno rozstrzygać na niekorzyść oskarżonego”.

159 Art. 5 § 1 k.p.k. w brzmieniu sprzed nowelizacji: „Oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym orzeczeniem sądu”.

160 Art. 5 § 2 k.p.k.

z 2003 roku¹⁶¹ ta zasada mogła być obalona wskutek prawomocnego wyroku skazującego i warunkowego umorzenia postępowania¹⁶² oraz w nakazie karnym¹⁶³. Przepisy zezwalające na jej obalenie w innej formie niż wyrok sądu było niezgodne Konstytucją RP¹⁶⁴. Ponadto, nie każde orzeczenie sądu, nawet kończące postępowanie karne, musi zawierać w sobie orzeczenie o winie¹⁶⁵. Nowelizacja z 2003 roku zmieniła ten stan, stanowiąc, że wina oskarżonego musi być stwierdzona prawomocnym wyrokiem (a nie orzeczeniem) sądu¹⁶⁶. O warunkowym umorzeniu postępowania może orzekać sąd, wydając wyrok¹⁶⁷. Zniesiono możliwość obalenia domniemania niewinności za pomocą nakazu karnego¹⁶⁸ lub decyzji wydanej w postępowaniu dyscyplinarnym¹⁶⁹.

Domniemanie niewinności oznacza dla oskarżonego uwolnienie go od obowiązku dowodzenia swej niewinności¹⁷⁰, którą oskarżyciel ma obalić, udowadniając winę oskarżonego przez przedstawienie wiarygodnych dowodów. Szczególna odpowiedzialność spoczywa na organach prowadzących postępowanie, które są zobowiązane działać z należytą rozważą i powściągliwością. Nieprzestrzeganie przez nich tej zasady procesowej wiąże się nie tylko z naruszeniem przepisów procesowych, ale także podstawowych wartości, które zasada ta wyraża we współczesnym prawie¹⁷¹. Dzięki obowiązywaniu zasady domniemania niewinności możliwe jest pogodzenie generalnego celu procesu karnego, jakim jest dotarcie do prawdy materialnej i pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej, z jednoczesnym respektem podstawowych praw oskarżonego¹⁷². Prawodawca polski dostosował art. 5 k.p.k. do uregulowań zawartych w aktach prawa międzynarodowego stanowiących

¹⁶¹ Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych, Dz. U. 2003 Nr 17 poz. 155 z późn. zm.

¹⁶² Art. 342 k.p.k. w brzmieniu sprzed nowelizacji.

¹⁶³ Art. 500 k.p.k. w brzmieniu sprzed nowelizacji.

¹⁶⁴ Art. 42 ust. 3 K.: „Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”.

¹⁶⁵ J. Koredeczuk, *Od winy do niewinności*, s. 150.

¹⁶⁶ Art. 5 § 1 k.p.k.

¹⁶⁷ Art. 342 k.p.k.

¹⁶⁸ Art. 500 k.p.k.

¹⁶⁹ Art. 288 k.p.k.

¹⁷⁰ Art. 74 § 1 k.p.k.

¹⁷¹ J. Koredeczuk, *Od winy do niewinności*, s. 152.

¹⁷² P. Kruszyński, S. Pawelec, *Zasada domniemania niewinności*, s. 1569–1570.

o domniemaniu niewinności, których Polska jest stroną: Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka¹⁷³, Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁷⁴, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych¹⁷⁵, Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹⁷⁶ i Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/343 z dnia 9 marca 2016 roku¹⁷⁷.

Podsumowanie

Wzmianki na temat zasady domniemania niewinności można znaleźć już w prawie rzymskim okresu klasycznego, szczególnie w regulacjach prawnych dotyczących sposobu procedowania w sprawach karnych. W rzymskim procesie karnym okresu poklasycznego dominowała inkwizycyjna forma postępowania, która spowodowała zmniejszenie swobody sędziowskiej, zmianę postrzegania niektórych dowodów, upowszechnienie stosowania tortur i ukształtowanie się koncepcji *praesumptio*

¹⁷³ Art. 11 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: „Każdy człowiek oskarżony o popełnienie przestępstwa ma prawo, aby uznawano go za niewinnego dopóty, dopóki nie udowodni mu się winy zgodnie z prawem podczas publicznego procesu, w którym zapewniono mu wszystkie konieczne środki obrony” (Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., w: M. Zubik, *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008, s. 11–16).

¹⁷⁴ Art. 6 ust. 2 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą” (Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r., w: M. Zubik, *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, s. 45–62).

¹⁷⁵ Art. 14 ust. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych: „Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo być uważana za niewinną aż do udowodnienia jej winy zgodnie z ustawą” (Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 roku, Dz. U. 1977 Nr 38 poz. 167).

¹⁷⁶ Art. 48 ust. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej: „Każdego oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona zgodnie z prawem” (Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2000 r., w: M. Zubik, *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, s. 85–97).

¹⁷⁷ Art. 3 Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady: „Państwa członkowskie zapewniają, aby podejrzani i oskarżeni byli uważani za niewinnych, do czasu udowodnienia im winy zgodnie z prawem” (Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/343 z dnia 9 marca 2016 w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym (Dz. UE L 65/1)).

doli. Dopiero w epoce justyniańskiej pojawiły się pierwsze reguły prawne, stanowiące załączek sformułowania *praesumptio boni viri*. Prawo średniowieczne nie znało domniemania niewinności, jednak obowiązywał dowód w postaci przysięgi, stosowany w procesach sądowych aż do XIX wieku. Reformy kościelne z przełomu XII i XIII wieku doprowadziły do ukonstytuowania się w Europie inkwizycyjnego modelu procesu karnego, w którym dominowała zasada domniemania winy. Wielka Rewolucja Francuska oraz działalność humanitarystów przyczyniły się do odrzucenia modelu inkwizycyjnego na rzecz mieszanego, w którym podkreślono obowiązywanie domniemania niewinności i reguły *in dubio pro reo*.

W trakcie rozwoju procesu karnego w Polsce (XII–XIV w.) obowiązywała zasada domniemania winy, która została uwypuklona w *onus probandi*, stosowaniu przysięgi oraz ordaliów. Stopniowo zaczęły pojawiać się przesłanki inicjujące powstanie zasady domniemania niewinności (XIV w.), co doprowadziło do zniesienia sądów bożych i wprowadzenia reguł prawnych stosowanych w prawie kanonicznym. Od XV do XVII wieku sytuacja procesowa oskarżonego nie uległa zmianie aż do XVIII wieku, kiedy uchwalono ustawę o sądach sejmowych (1791), wprowadzając domniemanie niewinności. W okresie rozbiorów Polski obowiązywały procedury karne państw zaborczych, w których stosowano zasadę domniemania winy. Zasada domniemania niewinności i reguła *in dubio pro reo* zostały związane z kodeksem postępowania karnego z 1928 roku, w którym nie było regulacji wprost odnoszącej się do tych zasad, jednak obie były respektowane. W kodeksie postępowania karnego z 1969 roku po raz pierwszy ujęto zasadę domniemania niewinności w sposób negatywny, a w ujęciu pozytywnym – w kodeksie postępowania karnego z 1997 roku.

Zasada domniemania niewinności ma za zadanie chronić wartości i prawa, które przysługują każdemu człowiekowi z racji tego, że jest osobą ludzką. Stanowi fundament współczesnego procesu karnego, zajmuje szczególne miejsce pośród innych zasad procesu karnego. Każda osoba, wobec której zostały podjęte jakiegokolwiek czynności procesowe, ma prawo do traktowania jej jako niewinnej, zarówno przez prowadzącego proces karny, jak i ogół społeczeństwa, jakby danego przestępstwa nie popełniła do czasu prawomocnego rozstrzygnięcia sprawy.

ABSTRAKT

Historyczny rozwój zasady domniemania niewinności

Artykuł omawia zasadę domniemania niewinności, przedstawiając jej definicję, zakres oraz funkcje. Przedstawia historyczny rozwój domniemania niewinności, poczynając od prawa rzymskiego, następnie przez średniowiecze, nowożytność, oświecenie, aż do chwili obecnej. Opisuje proces kształtowania się zasady domniemania niewinności w Polsce przedrozbiorowej, w okresie rozbiorów i po odzyskaniu niepodległości. Autor podkreśla, że polski prawodawca czerpał z dorobku kultury prawnej, co przyniosło pozytywne skutki w postaci uregulowania zasady domniemania niewinności w kodeksie postępowania karnego z 1969 roku (art. 3 § 2) i z 1997 roku (art. 5 § 1), dostosowując je do uregulowań zawartych w aktach prawa międzynarodowego, których Polska jest stroną.

Słowa kluczowe: domniemanie niewinności, domniemanie winy, proces inkwizycyjny, proces mieszany, proces karny

ABSTRACT

Historical development of the principle of the presumption of innocence

The article discusses the principle of presumption of innocence, providing its definition, scope and function. It presents the historical development of the presumption of innocence, beginning with Roman law, then through the Middle Ages, the Modern Era, the Enlightenment and up to the present day. Describes presents the process of formation of the principle of presumption of innocence in pre-partition Poland, during the period of partition and after independence. The author emphasises that the Polish legislator drew on the achievements of legal culture, which had the positive effect of regulating the principle of presumption of innocence in the 1969 Code of Criminal Procedure (art. 3 § 2) and the 1997 Code of Criminal Procedure (art. 5 § 1), bringing it into line with the regulations contained in acts of international law to which Poland is a party.

Keywords: presumption of innocence, presumption of guilt, inquisitorial trial, mixed process, criminal process

BIBLIOGRAFIA

Źródła

1. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983), pars II, s. 1–317; tekst polski: Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022.
2. Concilio Oecumenico Vaticano II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes*, 07.12.1965, „Acta Apostolicae Sedis” 58 (1966), s. 1025 – 1115. Tekst w języku polskim w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Pallottinum, Poznań 2008, s. 824 – 981.
3. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 roku, <http://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/konst/francja-18.html> (14.08.2023).
4. Dicastero per la Dottrina Della Fede, „*Vademecum*” su alcuni punti di procedura nel trattamento dei casi di abuso sessuale di minori commessi da chierici, 05.06.2022, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/ddf/rc_ddf_doc_20220605_vademecum-casi-abuso-2.0_it.html (12.10.2023).
5. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/343 z 9 marca 2016 w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym (Dz. UE L 65/1).
6. Franciscus Accursius, *Corpus Iuris Civilis. Digestum vetus: mit der Glossa ordinaria von Accursius Florentinus*, Jacobus Rubeus, Venezia 1477.
7. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 7 grudnia 2000 r., w: M. Zubik, *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008, s. 85–97.
8. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 Nr 78 poz. 483.
9. *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* z 4 listopada 1950 r., w: M. Zubik, *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008, s. 45–62.
10. *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych* z 19 grudnia 1966 r., Dz. U. 1977 Nr 38 poz. 167.
11. *Oratio pro M. Fonteio cap. 6*, w: M. Tulli, *Ciceronis scripta quae manserut omnia*, W. Müller, Leipzig 1895.

12. *Digesta Iustiniani = Digesta Justyniańskie: tekst i przekład*, red. T. Palmirski, Poligrafia Salezjańska, Kraków 2017.
13. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.*, w: M. Zubik, *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008, s. 11–16.
14. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 marca 1928 r. *Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. 1928 Nr 33 poz. 313.
15. Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93 z późn. zm.
16. Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 1969 Nr 13 poz. 96.
17. Ustawa z 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe, Dz. U. Nr 5 poz. 24 z późn. zm.
18. Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553 z późn. zm.
19. Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555 z późn. zm.
20. Ustawa z 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych, Dz. U. 2003 Nr 17 poz. 155 z późn. zm.
21. Tullius Cicero M., *M. Tulli Ciceronis Orationes: Divinatio in Q. Caecilium*. In C. Verrem, ed. W. Peterson, Typographeo Clarendoniano, Oxford Classical Texts, Oxford University Press, Oxford 1917. Tekst w języku łacińskim: [https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0012%3Atext%3DVer\(26.04.2023\)](https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0012%3Atext%3DVer(26.04.2023)).

Literatura

22. Amielińczyk K., *Quaestio per tormenta. O wartości dowodowej zeznań uzyskanych za pomocą tortur w rzymskim procesie karnym okresu pryncypatu*, w: *O prawie i jego dziejach. Księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, red. M. Mikołajczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok–Katowice 2010, s. 51–62.
23. Beccaria C., *O przestępstwach i karach*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1959.
24. Bury J. B., *A History of the Roman Empire From Its Foundation to the Death of Marcus Aurelius (27 B.C. – 180 A.D.)*, John Murray, London 1893.

25. Chmiel A., *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 60 (2017) nr 3, s. 465–483.
26. Chmiel A., *Zasada crimen extinguitur mortalitate a samobójstwo oskarżonego w rzymskim procesie karnym*, w: *Justynian i prawo rzymskie. Refleksje w 1450. rocznicę śmierci cesarza*, red. K. Szczygielski, Prymat, Białystok 2015, s. 97–112.
27. D’ Ors A., *Derecho privado romano*, Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona 1968.
28. Daszkiewicz W., Paluszyńska-Daszkiewicz K., *Proces karny i materialne prawo karne w Polsce w latach 1918–1939*, Wydawnictwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1965.
29. Decottignies R., *Les présomptions en droit privé*, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris 1950.
30. Dziadzio A., *Powszechna historia prawa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
31. Ferrini C., *Le presunzioni in diritto romano*, „Rivista italiana per le scienze giuridiche”, 14 (1892) f. 1, s. 258–294.
32. Hedemann F. W., *Las presunciones en el derecho*, Revista de Derecho Privado, Madrid 1931.
33. Henkel H., *Strafverfahrensrecht*, Stuttgart–Berlin–Köln–Meinz 1968.
34. Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
35. Koredczuk J., *Od winy do niewinności. Ewolucja zasady domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, w: M. Podkowski, *Zasady prawne w dziejach prawa publicznego i prywatnego*, Kolonia–Wrocław 2015, s. 141–152.
36. Kras P., *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem: system inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
37. Krauzka K., *Reformy austriackiej procedury karnej w dobie Wiosny Ludów*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 16 (2013), s. 225–243.
38. Kruszyński P., Pawelec S., *Zasada domniemania niewinności*, w: P. Hofmański, P. Wiliński, *Zasady procesu karnego*, cz. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2014 (System Prawa Karnego Procesowego, 3).
39. Kruszyński P., *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1983.
40. Kunkel W., *Prinzipien des römischen Strafverfahrens*, w: W. Kunkel, *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974, s. 11–31.

41. Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne: Zarys wykładu*, LEX, Warszawa 2013.
42. Labandeira E., *Las presunciones en Derecho Canonico*, Gráficas Iruña, Pamplona 1967.
43. Litewski W., *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.
44. Litewski W., *Rzymski proces karny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
45. Matuszewski J., *Bliższość dowodu i ciężar dowodu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 52 (2000) z. 1–2, s. 213–216.
46. Mazur K., *Prawo podejrzanego i oskarżonego do obrony w sprawach o wykorzystanie seksualne małoletniego lub osoby używającej rozumu w ograniczonym zakresie*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 32 (2022) nr 35, s. 105–125.
47. Mazur M., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1971.
48. Pawluk T., *Ocena sędziowska środków dowodowych w procesie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 12 (1969) nr 1–2, s. 147–160.
49. Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 2: Polska pod zabobrami*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1998.
50. Rein W., *Das Criminalrecht Der Römer Von Romulus Bis Auf Justinianus*, Wentworth Press, Lancaster 2018.
51. Richardson W., *The Presumption of Innocence in Canonical Trials of Clerics Accused of Child Sexual Abuse. An Historical Analysis of the Current Law*, Peeters, Leuven 2011.
52. Sánchez-Gil A. S., *La presunzione di validità dell'atto giuridico nel diritto canonico*, Giuffrè Editore, Milano 2006.
53. Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, LexisNexis, Warszawa 2006.
54. Szpotakowski I., *Proces inkwizycyjny w Europie, a procedura karna w cesarskich Chinach – rzeczywiste czy jedynie pozorne podobieństwo?*, w: I. Szpotakowski, *Rozważania nad procesem stanowienia prawa w Polsce i Chinach na przestrzeni wieków. Wybrane zagadnienia*, ArchaeGraph, Łódź–Kraków 2020.
55. Świętoń A., *Humanitaryzm w rzymskim późnoantycznym ustawodawstwie cesarskim na przykładzie konstytucji zamieszczonych w CTh 9.3. „De custodia reorum”*, „Studia Prawnoustrojowe” 9 (2009), s. 43–54.

56. Tęcza-Paciorek A., *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
57. Wacke A., *Audiatur et altera pars zum rechtlichen behoer im roemischen zivil- und strafprozeß*, w: *Ars boni et aequi. Festsschrift fuer W. Waldstein zum 65. Geburtstag*, Hrsg. M. J. Schermaier, V. Zoltan, Franz Steiner Verlag Wiesbaden, Stuttgart 1993, s. 369–399.
58. Walder H., *Die Vernehmung des Beschuldigten Dargest. am Beispiel d. zürcher. u. dt. Strafprozessrechtes*, Kriminalistik, Hamburg 1965.
59. Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, LexisNexis, Warszawa 2009.
60. *Wykład austriackiego procesu karnego*, cz. 1: *Zasady ogólne, pogląd historyczny, rzecz o podmiotach procesu karnego*, oprac. J. Rosenblatt, Drukarnia Związkowa, Kraków 1884.
61. Wolter W., *Nauka o przestępstwie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
62. Wołodkiewicz W., Zabłocka M., *Prawo rzymskie. Instytucje*, C.H. Beck, Warszawa 2005.
63. Zajadło J., *Godność jednostki w aktach międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” (1989) z. 2, s. 103–117.